

مروری بر کتاب جهل مقدس نوشته اولیویه رآ

وقتی دین و فرهنگ از هم جدا می شوند

محمد ملاحباسی

محمد ملاحباسی استاد یار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی و جانشین سردبیر سایت فصلنامه ترجمان است. او در این یادداشت به تبیین و نقد کتاب مشهور اولیویه رآ پرداخته است.

محلی خودآزاد باشند. رآ می گوید این اتفاق در سطح عقاید دینی نیز افتاده است. دین‌ها برای اینکه در بازار جهان گستر آید و عقاید جایگاه خود را از دست ندهند، نسخه‌هایی فرهنگ‌زده و قلمرو-زده از خود ساخته‌اند که به راحتی می‌تواند از مرزهای جغرافیایی و فرهنگی گذر کند، یا در سطح اینترنت پخش شود و به دست هر کسی در هر جایی از جهان برسد.

در دسترس بودن انواع و اقسام «انتخاب‌های عقیدتی» برای همگان منجر به پدیده‌ی نو ظهور دیگری شده است که رآ آن را «نوکیشی فردی» می‌نامد. رآ با ارجاعاتی تاریخی نشان می‌دهد که اگرچه نوکیشی چیز جدیدی در تاریخ بشری نیست، اما غالباً موج‌های نوکیشی به شکل دسته‌جمعی و در اثر اتفاقاتی مانند فتح سرزمینی یا تصمیمات دولتی رخ داده‌اند، در حالی که امروزه آدم‌های فراوانی در گوشه‌گوشه‌ی دنیا انتخاب می‌کنند که آیین دیگری را متمایز با جامعه یا خانواده خود برگزینند. مشکل اینجاست که این نوکیشان از درک بافت فرهنگی و اجتماعی دینی که برای خود انتخاب می‌کنند بی‌بهره‌اند. آن‌ها نوعی «دین ناب» و استاندارد و ساده را در پیش می‌گیرند که از قضا به خوبی مستعد افراطی‌گری و بنیادگرایی است. رآ می‌نویسد: «داستان نوکیشان به طور عجیب و غریبی شبیه هم است: همه آن‌ها درگیر ماجراهایی بسیار شخصی شده‌اند که از احساس ناراضی و سرخوردگی آغاز شده است، و با کندوکاو در سیستم‌های فکری گوناگون ادامه یافته است، و در نهایت، ناگهان منجر شده

«زیربنا و روبنا» صورت‌بندی می‌کنند. از نظر مارکس، زیربنای هر اجتماع را شیوه خاص تولید در آن اجتماع می‌سازد. می‌توان با تسامح گفت زیربنای هر جامعه نظام اقتصادی مسلط در آن است و هر آنچه بیرون از این نظام اقتصادی قرار می‌گیرد، از جمله سیاست، دین، حقوق، فرهنگ و ادبیات، اجزایی از روبنا به شمار می‌روند. در میان مارکسیست‌ها بحث‌های فراوانی در جریان بوده است که زیربنا و روبنا دقیقاً چگونه برهم تأثیر می‌گذارند، اما در مجموع، نظر غالب این است که زیربنا به انحاء گوناگون «تعیین‌کننده» اصلی‌ترین خصوصیات روبنا است. بنابراین، اشکال خاص حیات فرهنگی، سیاسی یا دینی در هر دوره تاریخی، در تحلیل نهایی، برآمده از مناسبات اقتصادی است و در نتیجه، با این مناسبات هماهنگ است.

استدلال رآ در کتاب جهل مقدس، اگرچه پیچیدگی‌ها و دقت‌های بیشتری دارد، تشابه‌های شایان توجهی با این نگرش دارد. رآ می‌گوید، از سال‌های دهه ۱۹۶۰ میلادی به بعد، ما با مناسبات تجاری و اقتصادی جدیدی در جهان روبه‌رو شدیم که اصطلاحاً آن را «جهانی‌شدن» می‌خوانیم. جهانی‌شدن در اثر گسترش امکانات ارتباطی جدیدی ایجاد شده است که برای اولین بار این امکان را فراهم کرده‌اند تا کالاهایی که در گوشه‌ای دور افتاده در جهان تولید می‌شود فرصت داشته باشد تا سراز بازارهایی در سراسر دنیا درآورد. اما نکته اینجاست که «هر» کالایی نمی‌تواند جهانی شود. در واقع، کالاهایی از بیشترین امکان جهانی‌شدن برخوردارند که انتزاعی و کلی و ساده باشند و از قید و بند مناسبات پیچیده

اولیویه رآ، دانشمند علوم سیاسی فرانسوی، کتاب جهل مقدس را اول بار در سال ۲۰۰۸ به زبان فرانسه منتشر کرد. جهل مقدس گام دیگری در پژوهش‌های مفصل او درباره سرنوشت دین در جوامع معاصر، اسلام سیاسی، سکولاریسم و جهانی‌شدن است. اصلی‌ترین سؤالی که رآ در صدد است در کتاب به آن پاسخ دهد این است که «اگر دین از فرهنگ جدا شود، چه اتفاقی می‌افتد؟» و جواب او، در مختصرترین صورت ممکن، آن است که جدایی دین از فرهنگ از سویی به دین قابلیت «جهانی‌شدن» می‌دهد و از سوی دیگر، می‌تواند منتهی به رشد گرایش‌های بنیادگرایانه شود. به عبارت دیگر، رآ معتقد است افزایش گرایش به دین و حضور مرئی تر رفتارها و گروه‌های دینی در صحنه عمومی، که در ادبیات مربوط به جامعه‌شناسی دین عموماً با تعبیر «احیای امر دینی» شناخته می‌شود، به معنای «شکست خوردن سکولاریسم» و بازگشت دین نیست، بلکه به معنی رونق یافتن شکلی از دین‌داری است که خود محصول سکولاریسم به شمار می‌رود. به همین دلیل است که در «بازار جهانی‌شده دین‌فروشی» می‌توان از پدیده‌هایی مثل «یوگای یهودی» یا «کنسرت راک کاتولیک» سخن گفت.

برای فهمیدن بهتر ادعای رآ خوب است که به عقب برگردیم و تحلیل خاص او از وضعیت امروز دین را از چشم‌انداز متفکری ببینیم که رآ بسیار تحت تأثیر او بوده است: کارل مارکس. در بنیان تفکر مارکس، یک دوگانه ساختاری نهفته است که فهم هر پدیده‌ی در سطح اجتماع باید با ارجاع به آن آغاز شود. معمولاً این دوگانه را با تعابیر